

(NIE)BEZPIECZNE KOBIETY W KULTURZE POPULARNEJ NA PRZYKŁADZIE BOHATERKI KSIĄŻEK S. LARSSONA I D. LAGERCRANTZA

Beata CZUBA

WOJSKOWA AKADEMIA TECHNICZNA

Streszczenie. Zjawiska obecne w kulturze popularnej mogą być użytecznym odniesieniem w procesie socjalizacji. Angażujący emocjonalnie przekaz filmowy bądź literacki jest bardziej skutecznym sposobem oddziaływania niż tradycyjna pedagogika i jej dyskursy niemające często związku z realnym życiem i wartościami współczesnego człowieka. Również problematyka bezpieczeństwa – zjawiska tak szeroko podejmowanego w dyskursie publicznym – może być analizowana w odniesieniu do współczesnych postaci popkultury. Takim przykładem jest Lisbeth Salander – bohaterka stworzona przez Stiega Larssona. Analiza fenomenu popularności tej postaci może przynieść wiele interesujących wniosków na temat sposobu postrzegania świata przez współczesne pokolenie, w kontekście zmiany społecznej, percepcji zagrożeń, pojmowania osobistego bezpieczeństwa i roli instytucji państwa odpowiedzialnych za bezpieczeństwo obywateli.

Słowa kluczowe: kultura popularna, superbohaterowie, bezpieczeństwo, zagrożenia.

Wstęp

Imaginarium współczesnego człowieka tworzą rzeczy i zjawiska wywodzące się ze sfery doświadczeń osobistych oraz, w dużej mierze, zapośredniczone przez media, literaturę, sztukę, film etc. W popkulturowym zgiełku tworzonym przez bohaterów wielosezonowych seriali, komiksów, książek etc. czasem wyróżniają się wątki i postaci o szczególnym uroku, działające silniej niż inne na wyobraźnię i emocje odbiorców. Wobec wielości definicji pojęcia kultura popularna, na użytek tego artykułu przyjęto następujące jego rozumienie: „Kultura popularna jest (...) medium, poprzez które wyrażane są codzienne doświadczenia, i formą, w jakiej codzienność jest praktykowana. W tym sposobie rozumienia kultura popularna jest przeciwstawiana kulturze szkolnej, kanonicznej, jako obcej i narzuconej z zewnątrz, i egzekwowanej wbrew naszym doświadczeniom. Kultura popularna to ten rodzaj kultury, który jest najbliższy codzienności, naszym najbardziej prozaicznym zajęciom”¹.

¹ M. Krajewski, *Kultury kultury popularnej*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2005, s. 30-31.

Motywy i bohaterowie popkultury odzwierciedlają potrzeby społeczeństwa, jego lęki, fobie, pragnienia, tęsknoty, utopie, wyobrażenia na temat światów możliwych lub dystopijnych. Zbyszko Melosik podkreśla rolę kultury popularnej w socjalizacji: „(...) kultura popularna i jej bohaterowie stanowią dla młodego pokolenia źródła sensów codziennego życia i wspólnoty. L. Grossberg twierdzi w tym kontekście, że kultura popularna stanowi potężny czynnik edukacji i socjalizacji. Jest jednym z najważniejszych sposobów wykorzystywanych przez ludzi nadawania sensu sobie samym, swojemu życiu i światu (...)”².

Bohaterowie kultury popularnej to, w znakomitej większości, mężczyźni, począwszy od archetypowych postaci Prometeusza, Heraklesa, Asklepiosa, Dedala i Ikara, Odyseusza, Achillea etc., po współczesnych superbohaterów: Supermana, Spidermana, Batmana, Iron Mana, Kapitana Amerykę, Wiedźmina, Rambo, X-Manów, Jamesa Bonda, Robin Hooda etc. Paweł Bohuszewicz pisze o zachodzącym procesie „uczłowieczania” bohaterów późnej nowoczesności³. Owi bohaterowie to często postaci znane z realnego życia – strażacy, policjanci, uczestnicy reality shows i talk shows. Żyją wśród nas i ukazywani są w „zwykłych” sytuacjach i kontekstach. „Uczłowieczenie” zachodzi również poprzez nadawanie antybohaterom – psychopatom, mordercom, dewiantom – zróżnicowanych (pozytywnych i negatywnych) cech osobowości. Antybohaterowie „zamieniani” są w „ludzi” – są humanizowani. I tak jak w odniesieniu do zwykłych ludzi, dla których szukamy usprawiedliwień pozwalających zrozumieć ich zachowania, tak w stosunku do „uczłowieczonych” bohaterów rozważamy złożone konteksty i sensy ich traumatycznej często biografii, które mogły doprowadzić do dewiacji (np. Dexter⁴, James Bond, Rambo etc.). Męscy bohaterowie reprezentują cechy stereotypowej męskości – są niezłomni, odważni, heroiczni, sprawni fizycznie, cechują się bystrością umysłu. Ich omnipotentne bohaterstwo jest heroiczne – ratują ludzi z opresji (Spiderman, Superman), dbają o bezpieczeństwo (Steve Rogers – Kapitan Ameryka), bronią słabszych, przywracają ład i porządek (Bruce Wayne – Batman). Superbohaterowie zasługują na takie miano, ponieważ potrafią, dzięki ludzkim i nadludzkim mocom, zapewnić bezpieczeństwo.

1. Superbohaterowie kultury popularnej a problem bezpieczeństwa

W czasach szczególnej wrażliwości społeczeństw na zagrożenia bezpieczeństwa, w dobie pojawiającej się cyklicznie paniki moralnej bohaterami stają się ci,

² Z. Melosik, *Rap, walka o znaczenia i pedagogika. Problemy kulturowej tożsamości*, https://www.nck.pl/upload/archiwum_kw_files/artykuly/384.pdf [pobrano 29.11.2018].

³ Z. Bokszański, powołując się na koncepcję A. Giddensa, wyjaśnia różnicę pomiędzy „późną nowoczesnością” a „ponowoczesnością”, Zob. A. Bokszański, *Późna nowoczesność w teorii Anthony’ego Giddensa*, „Civitas Humaninus: rocznik filozoficzno-społeczny” 5, 9-17, 2010.

⁴ *Dexter* – amerykański serial telewizyjny, w którym bohaterem jest Dexter Morgan, prowadzący podwójne życie – zabójcy, a za dnia przykładnego obywatela, <https://www.filmweb.pl/Dexter> [pobrano 22.11.2018].

którzy mają moc zwalczania zagrożeń. Ikonami popkultury są zatem najczęściej postaci męzczyzn, którzy posiadli dar kreowania bezpiecznego świata. Z drugiej strony są antybohaterowie, którzy uosabiają zło, chaos, dewiacje etc., sprawiają, że bezpieczeństwo i ład są zagrożone. Uczłowieczenie superbohaterów to niejedyna zmiana widoczna w popkulturze. Do superbohaterów dołączają kobiety. Niezwykle interesującą postacią literacką – Elisabeth (Lisbeth) Salander – wykreował Stieg Larsson w trylogii *Millenium*⁵. Dzieła przedwcześnie zmarłego Larssona zostały w ostatniej dekadzie sfilmowane⁶, a pomysł literackiej kontynuacji losów Lisbeth rozwinął, bardzo udanie, Dawid Lagercrantz⁷. Zarówno filmy, jak i książki przyczyniły się do ogromnej popularności Lisbeth, która uważana jest za nową ikonę popkultury⁸. Postać Salander można postrzegać przez pryzmat wielu znaczeń. W tym artykule koncentruję się na wymiarze poczucia bezpieczeństwa bohaterki oraz sposobach radzenia sobie z jego zagrożeniami. Nie mniej ważny od postaci Salander jest w książkach Larssona klimat społeczny Szwecji, uważanej za jedno z najbardziej opiekuńczych państw świata. Larsson ukazuje hipokryzję i cynizm systemu instytucji szwedzkich, które istnieją w celu realizacji określonych wartości, ale często nie zaspokajają realnych potrzeb obywateli.

Bohaterka książek Larssona obecnie uznawana jest za jedną z najciekawszych literackich i filmowych postaci kobiet – superbohatek. Czemu zawdzięcza taką popularność? Biorąc pod uwagę wątek bezpieczeństwa, należy stwierdzić, że Salander jest kobietą, która sama troszczy się o swoje bezpieczeństwo – nie czeka na męskiego superbohatera, który wyzwoli ją z opresji, ale rozprawia się z ludźmi, którzy czynią zło. Taka postawa ma swoje uzasadnienie w doświadczeniach z dzieciństwa. Lisbeth wychowywała się w rodzinie, w której ojciec znęcał się psychicznie i fizycznie nad jej matką. Później dziewczynka stała się ofiarą przemocy ze strony instytucji, które powinny zapewnić jej bezpieczeństwo. Jako dorosła kobieta funkcjonuje z etykietą osoby zaburzonej psychicznie, wobec której konieczny jest nadzór kuratorski. Ta właśnie dewiacyjna etykieta determinuje sposób postrzegania Lisbeth przez innych ludzi. Można powiedzieć, że Salander wzrastała w skrajnie niekorzystnych okolicznościach i doświadczyła traumy ze strony najbliższych jej osób. Osobowość Lisbeth jest skomplikowana, ale nie psychopatyczna. W tle opowieści Stiega

⁵ Seria *Millenium* autorstwa Stiega Larssona składa się z trzech powieści: *Mężczyźni, którzy nienawidzą kobiet*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2008; *Dziewczyna, która igrała z ogniem*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2009; *Zamek z piasku, który runął*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2009.

⁶ W 2018 r. wszedł na ekrany film pt. *Dziewczyna w sieci pająka*, reż. Fede Alvarez, w 2011 r. – *Dziewczyna z tatuażem*, reż. David Fincher, w 2009 – *Millenium: Mężczyźni, którzy nienawidzą kobiet*, reż. Niels Arden Oplev, w 2009 r. – *Millenium: Dziewczyna, która igrała z ogniem*, reż. Daniel Alfredson, w 2009 r. – *Millenium: Zamek z piasku, który runął*, reż. Daniel Alfredson; <https://www.filmweb.pl/person/Stieg+Larsson-841983> [pobrano 24.11.2018].

⁷ Kontynuacja dzieła Larssona przez D. Lagercrantza obejmuje dwie powieści: *Co nas nie zabije*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2015; *Mężczyzna, który gonił swój cień*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2017, *Ta, która musi umrzeć*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2019.

⁸ P. Kofta, M. Sadowska, *Millenium: instrukcja obsługi*, Wprost 2/2012, <https://www.wprost.pl/tygodnik/286951/millenium-instrukcja-obslugi.html> [pobrano 25.11.2018].

Larssona, a potem Davida Lagercrantza jest społeczeństwo szwedzkie i jego problemy – przestępczość zorganizowana, handel ludźmi, korupcja, przemoc wobec kobiet, cyberprzestępczość, „brudny” kapitał społeczny oraz niezgodne z prawem metody działania służb specjalnych, etc.

Na użytek analizy zawartej w artykule stawiam następującą tezę: Lisbeth Salander swoją popularność i miano ikony popkultury zawdzięcza temu, że jest „uczłowieczoną” superbohaterką walczącą o własne bezpieczeństwo, w kontekście realnych zagrożeń współczesnego społeczeństwa: przemocy instytucjonalnej, przemocy wobec kobiet, patologii systemu politycznego.

Fot. 1. Lisbeth Salander (Noomi Rapace) w filmie pt. *Dziewczyna, która igrała z ogniem*, 2009

Źródło: https://www.google.pl/search?q=Lisbeth+Salander+obrazki&rlz=1C1AVFC_enPL763PL-763&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwiE3KDR2IDfAhULqYsKHc2UCwcQsAR6BAgFEAE&biw=1336&bih=617#imgrc=_mpdM_yp1kSlfM [pobrano 2.12.2018]

2. „Uczłowieczona” bohaterka – deprivacja potrzeby bezpieczeństwa

Stieg Larsson przedstawia Elisabeth Salander w pierwszej części trylogii za-tytułowanej *Millenium: Mężczyźni którzy nienawidzą kobiet*. Obraz Lisbeth kreśli jej pracodawca – Dragan Armansky, szef firmy Milton Security świadczącej usługi ochroniarskie szerokiej grupie klientów. Lisbeth jest skryta, nie wyraża emocji, z nikim się nie przyjaźni, wręcz stroni od ludzi, nikomu nie ufa i nie ma poczucia humoru. Mimo niepozornej postury – jest niska, szczupła, ma drobną budowę ciała – jej wygląd przyciąga uwagę ze względu na wyrazisty makijaż, tatuaże i sposób ubierania się. Nosi krótkie, na czarno ufarbowane włosy, ma 25 lat, ale wygląda znacznie młodziej. Salander pełni w firmie funkcję researcherki. Jej umiejętności są bardzo cenione przez Armansky'ego, choć ten ma świadomość, że sposób bycia Lisbeth

jest kontrowersyjny i nie może wymagać od niej konformistycznego dostosowania się do reguł obowiązujących w firmie. Lisbeth jest „inna”. Ma doskonałą pamięć i jest genialną hakerką, o czym początkowo nie wie jej pracodawca: „W oczach Armansky’ego Lisbeth uchodziła za zdecydowanie najbardziej kompetentnego researchera spośród tych, z którymi miał kiedykolwiek do czynienia w branży. W trakcie czteroletniej współpracy z Milton Security nie spartaczyła ani jednego zlecenia i nie oddała ani jednego sprawozdania kiepskiej jakości. Przeciwnie, jej produkcja stanowiła klasę samą w sobie. Armansky żywił przekonanie, że Salander posiada wyjątkowy dar. (...) Była świetnie obeznana z archiwami urzędów, potrafiła odnaleźć nawet najmniej znanych ludzi. Przede wszystkim jednak jak nikt inny potrafiła dotrzeć do wnętrza osoby, o której zbierała informacje. Jeśli tylko istniały jakieś brudy, odnajdywała je z precyzją zdalnie sterowanego pocisku”⁹.

Oryginalność postaci Larssona na tle innych bohaterek/bohaterów popkultury podkreśla Agata Gogońkiewicz: „Larssonowi udało się to, co w każdej branży zwiastuje sukces, mianowicie znaleźć niszę – stworzył bohaterkę pod każdym względem inną niż wszystkie. Nieprzystosowaną, ubezwłasnowolnioną, obciążoną porypanym dzieciństwem. Młodą kobietę o szczególnym wyglądzie, podziurawioną kolczykami i obficie wytatuowaną. Transgenderowa, bezkompromisowa, jednym wydaje się krucha, dla drugich to kawał suki. Charakteryzując Lisbeth Salander, przytacza się zwykle słowa samego Larssona, który przyznał się do inspiracji postacią wcześniejszej narodowej świętości szwedzkiej – Pippi Langstrumpf, tylko 10 lat starszej. Spodobała się zarówno dużym już dzieciakom, które rosły z Harrym Potterem, jak i singielkom sączącym kolejne jednostki alkoholu razem z Bridget Jones”¹⁰.

Salander została zatrudniona przez Armansky’ego na prośbę adwokata Holgera Palmgrena, zajmującego się zawodowo tzw. „trudną młodzieżą”, który, ze względu na jej traumatyczną przeszłość, miał dziewczynę pod opieką. Palmgren, jako jeden z nielicznych, dostrzegł i docenił niezwykle zdolności kobiety i uznał, że należy dać jej szansę. Zrozumienie sposobu istnienia w świecie (społecznym) Lisbeth nie jest możliwe, jeśli nie zna się historii rodziny, w której wzrastała, i traumatycznych doświadczeń z ojcem – Alexandrem Zalachenko. Ojciec był zbiegłym z Rosji szpiegiem GRU¹¹. Szwedzka służba bezpieczeństwa SÄPO¹² uznała, że będzie pożytecznym współpracownikiem, dlatego podlegał jej ochronie. Zalachenko był człowiekiem o zaburzonej osobowości i alkoholikiem, znęcał się fizycznie i psychicznie nad matką Lisbeth i jej siostrą Camillą. Opieka społeczna ani inne służby nie reagowały, ponieważ SÄPO roztaczało nad Zalachenką „parasol ochronny” i tuszowało łamanie prawa. Pewnego dnia 12-letnia Lisbeth, po tym jak ojciec

⁹ S. Larsson, *Millenium: Mężczyźni, którzy nienawidzą kobiet*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2014, s. 41.

¹⁰ A. Gogońkiewicz, *Kronika niezapowiedzianego sukcesu*, <https://www.tygodnikprzeglad.pl/kronika-niezapowiedzianego-sukcesu/> [pobrano 25.11.2018].

¹¹ GRU – Główny Zarząd Wywiadowczy Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej, najpierw – Rosji Radzieckiej, ZSRR, a potem Federacji Rosyjskiej.

¹² SÄPO – Säkerhetspolisen – szwedzka służba specjalna. W obszarze jej odpowiedzialności było bezpieczeństwo wewnętrzne i kontrwywiad. Utworzona została 1 października 1989 r. w miejsce istniejącego wcześniej Rikspolisstyrelsens säkerhetsavdelning (RPS/SÄK).

skatował do nieprzytomności matkę dziewczynki, dokonała zemsty, oblewając go „koktajlem Mołotowa” i podpalając. Zalachenko uszedł z życiem, ale został ciężko oszpecony w wyniku doznanych oparzeń. Lisbeth trafiła do dziecięcego szpitala psychiatrycznego w Uppsali, gdzie doznawała przez długi czas przemocy, tym razem ze strony psychologa – Petera Teleboriana. Notabene, Teleborian był pedofilem, który ukrywał swoje patologiczne skłonności, współpracował również z SÄPO. Służbie bezpieczeństwa zależało, żeby Lisbeth otrzymała diagnozę osoby chorej psychicznie, a Teleborian był „wykonawcą” tej idei. Czyniąc z niej osobę niepoczytalną, można było nadal ukrywać zachowania Zalachenki. Po doświadczeniach z bezduszną opieką społeczną i okrucieństwem służby zdrowia, Lisbeth nie chciała współpracować z personelem żadnej instytucji, ponieważ straciła do wszystkich zaufanie. W szpitalu zyskała etykietę pacjentki trudnej, niepoddającej się „leczeniu” (jeśli tak można określić postępowanie lekarzy w szpitalu psychiatrycznym). Wobec tego stosowano wobec niej takie formy przymusu jak wielogodzinne wiązanie pasami bezpieczeństwa i farmakoterapię mającą na celu „pacyfikację” osobowości dziewczynki. Po wyjściu ze szpitala Elisabeth przyznała opiekę prawną kuratora – Holgera Palmgrena, który, jako jedyny człowiek w jej otoczeniu, traktował ją dobrze i dostrzegał pozytywne cechy osobowości. Do niego właśnie Lisbeth miała zaufanie i to z jego polecenia Dragan Armansky zatrudnił uzdolnioną dziewczynę w Milton Security. Niestety, Holger Palmgren w wyniku doznanego udaru nie mógł nadal sprawować opieki kuratorskiej nad Lisbeth. Powierzono ją Nilsowi Bjurmanowi. Ten okazał się sadystą i gwałcicielem. Jego ofiarą stała się również Salander. Przemoc Bjurmana nie uszła mu bezkarnie. Elisabeth wkrótce „rozprawiła się” ze swoim gwałcicielem, „odpłacając” przemocą za przemoc i uwalniając się spod jego władzy (między innymi dzięki nagraniu sceny przemocy seksualnej, której był sprawcą). Od tej pory trzymała „w szachu” Bjurmana, choć ten nie przestał stanowić dla niej zagrożenia, aż do czasu, gdy został zamordowany przez swoich wrogów¹³.

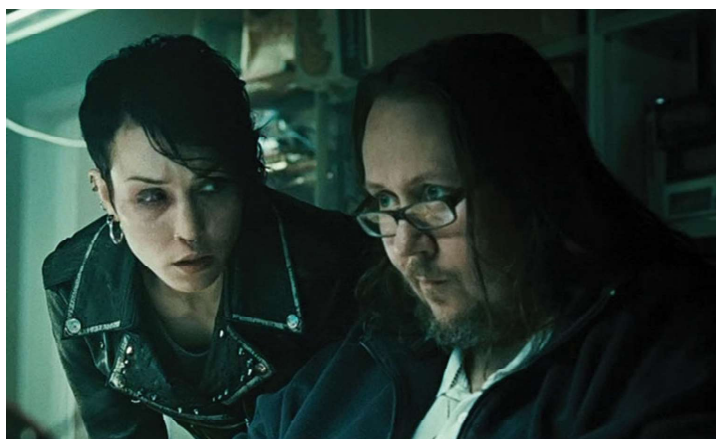
Larsson stworzył postać kobiety skrajnie introwertywnej, nieufnej, obdarzonej ponadprzeciętną inteligencją. Nie jest atrakcyjna fizycznie, choć przyciąga uwagę. Zdolności hakerskie i analityczne wykorzystuje w pracy u Armansky'ego. Współpracuje także z dziennikarzem Mikaelem Blomkvistem, prowadzącym czasopismo „Millenium”. Wspólnie z nim odkrywa, na zlecenie Henrika Vangera, tajemnicę zaginięcia przed laty jego wnuczki – Harriet Vanger¹⁴. Potem pomaga dziennikarzowi oczyścić się z ciężących na nim zarzutów zniesławienia przedsiębiorcy Hansa-Erica Wennerströma¹⁵. Ratuje w ten sposób nie tylko, dotychczas nienaganą, reputację

¹³ S. Larsson, *Millenium: Mężczyźni...*, op. cit.; Idem, *Millenium: Dziewczyna...*, op. cit.

¹⁴ Idem, *Millenium: Mężczyźni...*, op. cit.

¹⁵ M. Blomkvist opublikował w „Millenium” artykuł, w którym stwierdził, że Wennerström „wykorzystał do handlu bronią państwowe środki, przeznaczone pierwotnie na inwestycje przemysłowe w Polsce”. W odpowiedzi na to wytoczono mu proces, w którym podważone zostały dowody przedstawione w artykule. Dziennikarz został skazany na trzy miesiące więzienia i karę grzywny zadośćuczynienia w wysokości 150 tys. koron, S. Larsson, *Millenium: Mężczyźni...*, op. cit., s. 19-20.

zawodową Blomkvista, lecz także chroni czasopismo „Millenium” przed bankrutem. Mimo skrajnej nieufności, jaką Lisbeth żywi do mężczyzn, szczególnie do sprawców przemocy wobec kobiet, zakochuje się w Mikaelu. Romans z dziennikarzem trwa krótko, ale pozostawia w obojgu poczucie więzi, lojalności i odpowiedzialności. Losy dorosłej już Lisbeth naznaczone są jej przeszłością związaną z przestępczą działalnością ojca i siostry. Zalachenko, który chce się zemścić na córce, wciąż stanowi śmiertelne zagrożenie. Tym razem pomocny okazuje się Mikael Blomkvist, który ratuje życie dziewczyny, gdy ta zostaje postrzelona i prawie zakopana żywcem przez bandę swojego ojca, potem zaś oskarżona o morderstwo. Obrończynią w sprawie za morderstwo, rzekomo dokonane przez Salander, jest, na prośbę Mikaela, Annika Giannini, jego siostra. Annika potrafi skłonić do współpracy Elisabeth, która, „wytrenowana” w nieufności do wszelkich instytucji, początkowo nie chce rozmawiać ani z policją, ani ze swoim adwokatem¹⁶. W końcu jednak ujawnia dowody traumatycznych doświadczeń (gwałtu dokonanego przez jej opiekuna prawnego Bjurmana) i zostaje oczyszczona z zarzutów morderstwa.

Fot. 2. Lisbeth Salander (Noomi Rapace) i jej przyjaciel – haker Plague (Tomas Köhler) w filmie pt. *Mężczyźni, którzy nienawidzą kobiet*, 2009

Źródło: https://www.google.pl/search?q=Lisbeth+Salander+obrazki&rlz=1C1AVFC_enPL763PL763&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwiE3KDR2IDfAhULqYsKHc2UCwcQsAR6BAgFEAE&biw=1336&bih=617#imgrc=2hgW8E6Mj9YMsM [pobrano 2.12.2018]

Wprawdzie Lisbeth nauczyła się radzić z zagrażającym światem samodzielnie, potrafi jednak współpracować, a także pomagać osobom, które, tak jak ona, stały się ofiarami przemocy. Można powiedzieć zatem, że sama wymierza sprawiedliwość tam, gdzie zawodzą odpowiedzialne za to instytucje czy ludzie. Jej sprzymierzeńcem jest, prawie równie genialny jak ona, haker o pseudonimie Plague. Podobnie jak Salander jest samotnikiem – aspołecznym nerdem spędzającym większość czasu

¹⁶ S. Larsson, *Millenium: Zamek z piasku...*, op. cit.

przed komputerem. Lisbeth może zawsze liczyć na niego i jemu podobnych, stale „podłączonych” do sieci hakerów, wśród których ma szczególną pozycję (w grupie hakerów posługuje się pseudonimem WASP). W najnowszym filmie z 2018 r. *Dziewczyna w sieci pająka* Plague brawurowo ratuje Lisbeth ze śmiertelnego zagrożenia, odgrywając kluczową rolę w jej ocaleniu¹⁷.

3. Przemoc instytucjonalna i jej skutki dla tożsamości ofiary

Obraz Szwecji przedstawiony przez Larssona, a potem Lagercrantz daleki jest od wyobrażeń na temat państwa opiekuńczego i jego instytucji dających obywatelom poczucie bezpieczeństwa osobistego i społecznego. Maciej Zaremba w swoich reportażach tak opisuje dwoistość oddziaływań opiekuńczego państwa szwedzkiego: „Dwie odmienne tradycje moralne zdają się walczyć o duszę państwa opiekuńczego. Starsza, której zorganizowana forma pomocy jest tylko przedłużeniem zwykłej ludzkiej solidarności, i nowocześniejsza, która uważa tę samą opiekę za formę demokratycznego sprawowania władzy. Pierwsza interesuje się przede wszystkim osobą: jak powodzi się pani Pettersson czy Ahmedowi El-Tantawy. Druga ma większe ambicje: jak powodzi się równości, solidarności i sprawiedliwości. Obie przemawiają różnymi językami. W ostatnich latach spotykają się nawet w sądzie, skąd ta nowocześniejsza coraz częściej wychodzi zwycięsko”¹⁸.

Salander dorasta w środowisku patriarchalnych relacji, naznaczonych przemocą fizyczną, ekonomiczną, instytucjonalną. Istnieje bowiem ten podziemny nurt, który często jest ważniejszy, bo bardziej wpływowy – skomplikowane powiązania polityki ze światem przestępczym, handel ludźmi, przemoc, łamanie praw jednostki przez instytucje, które nie są należycie kontrolowane. Jednostka, która znajdzie się przypadkiem w opozycji do tych potężnych sił, jest z góry skazana na przegraną. W takiej sytuacji znalazła się właśnie bohaterka Larssona, najpierw jako dziecko, które zostaje ofiarą bezdusznego i niewydolnego systemu „opieki” nad rodziną, potem jako pacjentka szpitala psychiatrycznego, w którym prawie nieograniczoną władzę mają lekarze i psycholodzy „uzbrojeni” w narzędzia pozwalające wykluczyć ze społeczeństwa każdą osobę, która otrzyma etykietę dewianta. Lisbeth, dokonując jako dziecko aktu podpalenia własnego ojca, trafia na kilka lat do szpitala psychiatrycznego i otrzymuje diagnozę osoby zaburzonej psychicznie, co naznacza ją piętnem i pozbawia wiarygodności.

Teoria etykietowania, która wyjaśnia proces „tworzenia” tożsamości dewiacyjnej, wskazuje, że sytuacja osoby naruszającej normy zmienia się właśnie z chwilą uzyskania etykiety zbrojca, złodzieja, prostytutki, alkoholika, zabójcy etc. Jest to proces kilkuetapowy, prowadzący do utworzenia nowej tożsamości i roli osoby

¹⁷ *Dziewczyna w sieci pająka*, film z 2018 r. w reż. F. Alvareza, <https://www.filmweb.pl/film/Dziewczyna+w+sieci+paj%C4%85ka-2018-757136> [pobrano 29.11.2018].

¹⁸ M. Zaremba, *Niemilosierny Samarytanin*, [w:] Idem, *Polski hydraulik i inne opowieści ze Szwecji*, Wyd. Czarne, Wołowiec 2008, s. 127, za: B. Darska, *O państwie opiekuńczym, które zawodzi*, <http://uwm.edu.pl/mkks/wp-content/uploads/04-darska.pdf> [pobrano: 3.12.2018].

naznaczonej piętnem dewianta. Początkowo osoba taka zostaje pozbawiona społecznego zaufania i wiarygodności, co pociąga za sobą utratę prawa do prywatności, nietykalności cielesnej, szacunku społecznego, zabezpieczenia społecznego, praw pracowniczych etc.¹⁹ Następuje jej izolacja od środowiska społecznego, czasem w formie pozbawienia wolności. W wyniku tego zburzone zostają dotychczasowe plany, formy aktywności, priorytety. Prowadzi to do obniżenia poczucia własnej wartości. Jednostka stosuje mechanizmy obronne służące poradzeniu sobie z trudną sytuacją. Może to być rola mściciela lub akceptacja etykiety dewianta, poszukiwanie osób, które okażą jej akceptację (czasami są to inni dewianci)²⁰.

Lisbeth nie przyjęła tożsamości ofiary i dewiantki – wybrała rolę „mścicielki”. Próby „sformatowania” jej przez szpital psychiatryczny, szkołę, policję nie powiodły się. Bohaterka Larssona płaci za swoją „osobność” wysoką cenę. Niewielu jest ludzi, którym ufa. Jest samowystarczalna i, na swój sposób, niezależna od instytucji. Wątek wolności od wpływów instytucji, który rozwija Larsson, jest dość przewrotny, ponieważ pozostaje w sprzeczności z przekonaniem współczesnych socjologów na temat roli instytucji w życiu współczesnych ludzi. A. Giddens opisuje znaczenie tzw. systemów abstrakcyjnych, na które zdani jesteśmy jako uczestnicy świata społecznego. Życie w świecie wymaga wytworzenia nowego rodzaju zaufania, które nie jest zaufaniem do konkretnego człowieka, lecz do systemów abstrakcyjnych, takich jak np. instytucje: „W świecie gwałtownych zmian zanikają tradycyjne formy zaufania. Nasze zaufanie do innych ludzi opierało się niegdyś na społecznościach lokalnych, ale w bardziej zglobalizowanym społeczeństwie na nasze życie wpływają ludzie, których nigdy nie spotkaliśmy ani nie poznaliśmy i którzy mogą mieszkać na drugim krańcu świata. Takie bezosobowe relacje oznaczają, że musimy pokładać „ufność” lub wierzyć w „systemy abstrakcyjne”, takie jak agencje atestujące żywność i pilnujące standardów ekologicznych albo międzynarodowe systemy bankowe”²¹. Systemy abstrakcyjne zapewniają ludziom bezpieczeństwo w wielu kontekstach życia; bez działania instytucji niemożliwy byłby ład społeczny i zaspokojenie potrzeb. Instytucje bywają jednak opresyjne. Przemoc instytucjonalna (wobec więźniów, osób chorych psychicznie, osób starszych, korzystających z pomocy społecznej) nie jest tylko i wyłącznie domeną Szwecji.

Z pewnością bohaterka trylogii Larssona nie ma zaufania do żadnych systemów abstrakcyjnych (oprócz sieci internetowej, nad którą sprawuje kompetentną kontrolę). Nawet gdy była krzywdzona i molestowana seksualnie przez swojego kuratora Bjurmana, nie zgłosiła sprawy na policję, nie szukała pomocy u lekarza, nie zwróciła się do żadnej organizacji broniącej praw kobiet – ofiar przemocy. Jej wcześniejsze doświadczenia z policją czy lekarzami były negatywne – nie dawali wsparcia, przeciwnie, sami stosowali przemoc i uznawali Lisbeth za osobę

¹⁹ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, 2011, s. 39.

²⁰ Ibidem, s. 39-40.

²¹ A. Giddens, *Socjologia, Wydanie nowe*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 141.

niewiarygodną²². Lisbeth wiedziała zatem, że w konfrontacji z instytucjami osoba taka jak ona – nieodpowiednio „sformatowana” – nie ma szans. Jej sposobem na przetrwanie, a potem zemstę było działanie według własnej logiki, nie zawsze zgodnej z zasadami (hakerstwo, osobista zemsta na Bjurmanie czy innych ludziach łamiących prawo, wobec których zawodził legalny system instytucjonalny), i szukanie sprzymierzeńców wśród przyjaciół z kręgu hackerów komputerowych. Z czasem, wyjątkowo, dopuściła do swoich tajemnic Mikaela Blomkvista, a później jego siostrę Annikę.

Fot. 3. Elisabeth Salander (Claire Foy) w filmie pt. *Dziewczyna w sieci pająka*, 2018

Źródło: https://www.google.pl/search?q=Lisbeth+Salander+obrazki&rlz=1C1AVFC_enPL763PL763&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwiE3KDR2IDfAhULqYsKHc2UCwcQsAR6BAgFEAE&biw=1336&bih=617#imgrc=2hgW8E6Mj9YMsm [pobrano 2.12.2018]

Podsumowanie

Dlaczego warto zajmować się ikonami popkultury w kontekście analizowania problematyki bezpieczeństwa? Lisbeth utożsamia wartości, które są punktem odniesienia wielu współczesnych kobiet – niezależność, wolność, znajomość nowoczesnych technologii, życie według własnych reguł, a nie narzuconych przez opinię, i... niezależność od mężczyzn w sprawie własnego bezpieczeństwa (osobistego, ekonomicznego etc.). Projekt emancypacji kobiet nie przyniósł oczekiwanych skutków, wciąż bowiem nierówności ekonomiczne i polityczne sytuują je na gorszych pozycjach społecznych. To kobiety najczęściej stają się ofiarami przemocy domowej, instytucjonalnej, przestępstwa stalkingu, gwałtu etc. Prawa reprodukcyjne kobiet są narzędziem manipulacji politycznej. Chciałoby się rzec, że kobiety stają się najczęściej pierwszymi ofiarami kryzysów ekonomicznych, konfliktów militarnych i politycznych etc. Jeśli sięgniemy do rozważanej w tym artykule symboliki popkulturowej, trzeba zauważyć, że Lisbeth Salander nie chce

²² S. Larsson, *Millenium: Zamek z piasku...*, op. cit., s. 654-657.

być ofiarą, choć taki scenariusz został dla niej „przygotowany” przez instytucje, na pozór, opiekuńczego państwa. Poddanie się temu wpływowi byłoby faktycznym zniewoleniem. Mimo wszelkich sprzyjających okoliczności, nie przyjmuje etykiety ofiary, lecz buntowniczkę – mścicielki, osoby o wysokim poczuciu sprawstwa, samodzielnie kształtującej swój los. Kluczową rolę w tej historii odgrywają media i „romans” Salander z „czwartą władzą”. Salander współpracuje z dziennikarzem Mikaelem Blomkvistem, a ten ma za sobą lojalny zespół czasopisma „Millenium”. Blomkvist jest niezłomny w dążeniu do odkrycia prawdy na temat łamania prawa przez ludzi władzy. Salander nie jest zatem zupełnie osamotnioną mścicielką – pomimo niebywałych umiejętności, kompetencji oraz siły woli – w pojedynkę nie miałyby szans. Lisbeth nie ma nadludzkich właściwości. Taka „konstrukcja” bohaterki mogłaby być dla niezwykle wymagającego odbiorcy niewiarygodna, naiwna, wręcz infantylna. Mimo tego, że Lisbeth porusza się poza prawem, ma niezłomne zasady: potrafi być lojalna wobec bliskich jej ludzi, jest odważna, bezkompromisowa, pozbawiona hipokryzji. I wbrew pozorom – prawidłowo odróżnia dobro od zła. Jej „aspołeczność” i „dziwność” wydają się raczej uzasadnioną konsekwencją ogromu krzywdy, której doznała jako dziecko, a później jako młoda kobieta, niż powodem do ostracyzmu. Salander broni kobiet, które zostają poddane opresji, a jej „odpłata” realizowana jest w bezkompromisowym stylu. Czytelnik książek na temat Lisbeth, a także widz oglądający ich ekranizacje, kibicuje bohaterce, stoi po jej stronie. Jej motywacje wydają się całkowicie uzasadnione. Larsson i Lagercrantz „uczłowieczają” również współdziałających z Lisbeth hakerów, o których, z wyjątkiem Plague’a, niewiele wiadomo. Pomagając Salander w słusznej sprawie, ta grupa aspołecznych, jak się wydaje, nerdów, zyskuje „ludzkie” oblicze, budzi sympatię.

Rozważania na temat postaci Lisbeth Salander chciałabym zakończyć, odwołując się ponownie do myśli Z. Melosika, który zauważa: „Współcześni pedagodzy i nauczyciele nie są przygotowani, ani psychologicznie, ani merytorycznie, do podjęcia dialogu z młodzieżą, który miałby swoje źródło w tekstach kultury popularnej. Zamiast tego źródłem działań pedagogicznych są ciągle „uniwersalne wartości”. Prawo młodzieży do tworzenia własnych wartości i własnego świata jest zdecydowanie kwestionowane. Wartości są zadane, świat „już jest” – teraz tylko trzeba zmusić młodzież do adaptacji i do konformizmu. Z kolei młodzież rozwija strategię walki z kolonizacją jej codziennego życia. Luka pomiędzy życiem a pedagogiką powiększa się. Pedagogika tworzy sztuczny świat – buduje dyskurs na dyskursie. I niewiele ma to wspólnego z codziennym życiem młodzieży. (...) W konsekwencji młodzi ludzie odrzucają oferty pedagogiczne i traktują formalną edukację jako zło konieczne; nie jest ona dla nich ani atrakcyjną formą odnajdywania znaczeń, ani podstawą podejmowania określonych form praktyki społecznej. Natomiast kultura popularna i jej bohaterowie stanowią dla młodego pokolenia źródło sensu codziennego życia i wspólnoty”²³.

²³ Z. Melosik, op. cit., s. 137.

BIBLIOGRAFIA, NETOGRAFIA I INNE ŹRÓDŁA

- [1] BOKSZAŃSKI Z., *Późna nowoczesność w teorii Anthony'ego Giddensa*, „Civitas Homininus: rocznik filozoficzno-społeczny” 5, 9-17, 2010.
- [2] DARSKA B., *O państwie opiekuńczym, które zawodzi*, <http://uwm.edu.pl/mkks/wp-content/uploads/04-darska.pdf> [pobrano: 3.12.2018].
- [3] *Dziewczyna w sieci pająka*, film, reż. Fede Alvarez, 2018.
- [4] *Dziewczyna z tatuażem*, film, reż. David Fincher, 2011.
- [5] GIDDENS A., *Socjologia*, wydanie nowe, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- [6] GOGOŁKIEWICZ A., *Kronika niezapowiedzianego sukcesu*, <https://www.tygodnikprzeglad.pl/kronika-niezapowiedzianego-sukcesu/> [pobrano 25.11.2018].
- [7] <https://www.filmweb.pl/Dexter> [pobrano 22.11.2018].
- [8] <https://www.filmweb.pl/film/Dziewczyna+w+sieci+paj%C4%85ka-2018-757136> [pobrano 29.11.2018].
- [9] <https://www.filmweb.pl/person/Stieg+Larsson-841983> [pobrano 24.11.2018].
- [10] KOFTA P., SADOWSKA M., *Millenium: instrukcja obsługi*, *Wprost 2/2012*, <https://www.wprost.pl/tygodnik/286951/millennium-instrukcja-obslugi.html> [pobrano 25.11.2018].
- [11] KRAJEWSKI M., *Kultury kultury popularnej*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2005.
- [12] LAGERCRANTZ D., *Co nas nie zabije*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2015.
- [13] LAGERCRANTZ D., *Mężczyzna, który gonił swój cień*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2017.
- [14] LARSSON S., *Dziewczyna, która igrała z ogniem*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2009.
- [15] LARSSON S., *Millenium: Mężczyźni, którzy nienawidzą kobiet*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2014.
- [16] LARSSON S., *Millenium: Mężczyźni, którzy nienawidzą kobiet*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2008.
- [17] LARSSON S., *Zamek z piasku, który runął*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2009.
- [18] MEŁOSIK Z., *Rap, walka o znaczenia i pedagogika. Problemy kulturowej tożsamości*, https://www.nck.pl/upload/archiwum_kw_files/artykuly/384.pdf [pobrano 29.11.2018].
- [19] *Millenium: Dziewczyna, która igrała z ogniem*, film, reż. Daniel Alfredson, 2009.
- [20] *Millenium: Mężczyźni, którzy nienawidzą kobiet*, film, reż. Niels Arden Oplev, 2009.
- [21] *Millenium: Zamek z piasku, który runął*, film, reż. Daniel Alfredson, 2009.
- [22] POSPISZYL I., *Patologie społeczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- [23] ZAREMBA M., *Niemłosierny Samarytanin [w:]*, Idem, *Polski hydraulik i inne opowieści ze Szwecji*, Wyd. Czarne, Wołowiec 2008.

DANGEROUS WOMEN IN POPULAR CULTURE BASED ON THE EXAMPLE OF A BOOK HEROINE OF S. LARSSON AND D. LAGERKRANTZ

Abstract. The phenomena present in popular culture can be a useful reference in the process of socialization. An emotionally engaging film or literary message is a more effective way of influencing than traditional pedagogy and its discourses that do not relate to real life and values important for modern man. Also the issue of security – the value so widely present in public discourse – can be analyzed in relation to contemporary forms of pop culture. Such an example is Elisabeth Salander – a heroine created in the trilogy by Stieg Larsson. The analysis of the phenomenon of popularity of this character can bring many interesting conclusions about the way the world is perceived by fans in the context of social change, perception of the threats, understanding of personal security and the role of state institutions responsible for the safety of citizens.

Keywords: popular culture, superheroes, security, threats.